

EN NYINFLYTTAD KRISTINEHAMNARES REFLEXIONER ÖVER NATUREN I ÖSTVÄRMLAND.

Av DAN-AXEL HALLBÄCK.

— Varför i allsin dar Kristinehamn av alla platser i Sverige? Kamraten på andra sidan bordet tittade uppmärksamt på mig, och hans min uttryckte både stor förvåning och en god portion nyfikenhet.

— "Ja", sa jag och drog lite på svaret, medan jag tänkte efter, men kunde trots detta inte komma på något riktigt bra svar. Det hade bara blivit så. Studietiden led mot sitt slut, och både min fru och jag var rätt trötta på storstaden i väster och överens om att flytta till en mindre stad i Mellansverige. Vi hade rest med pekfingret på kartan och kommit fram till en lång rad tänkbara, trevliga och intressanta städer, som uppfyllde uppsatta kriterier: Kalmar, Växjö, Varberg, Härnösand, Östersund, Karlstad, Kristinehamn m.fl. Information om dessa städer, såväl muntlig som skriftlig, hade införskaffats, och alla bekanta med anknytning till de berörda orterna hade pumpats på upplysningar om sina hembygder. Så småningom sållades den ena staden efter den andra bort, men Karlstad—Kristinehamn kunde vi vare sig finna skäl för eller emot. Så kom slumpen till hjälp och vi fick möjlighet att besöka Östvärmland och hamnade därmed även i Kristinehamn. Staden besågs en förföriskt vacker vinterdag, då Varnumsviken glittrade av snötyngd is och Picassoskulpturen stod effektfullt mot en klarblå himmel. Kanske bestämde vi oss redan den dagen. Kort därefter insändes ansökningar till ett arbete på sjukhuset, och plötsligt var vi så kristinehamnare.

En starkt bidragande orsak till att vårt val föll på Kristinehamn var att markerna runt staden tycktes erbjuda så goda förutsättningar för rika naturupplevelser, och i detta avseende skulle verkligheten visa sig överträffa våra förväntningar. Östvärmland är ur många synpunkter ett konglomerat av miljöer, vegetationszoner, utbredningsområden och biotoper, där nordliga arter möter sydliga, och östliga möter västliga. Växtgeografiskt skär t.ex. den s.k. limes norrlandicus eller den naturliga norrlandsgränsen rakt genom området. Denna gräns kan ungefär definieras som ekens nordgräns, men är i praktiken den skarpaste gräns mellan nordliga och sydliga växtarter som vi har i Sverige.

Ser man mer lokalekologiskt på Värmlands östra del kan man särskilja fyra, mer eller mindre skarpt åtskilda zoner. Längst i söder har vi Väneren med sin skärgård med skär och karga stränder, där videört och fackelblomster är karaktärsväxter, och där tallen och ibland blandlövsskog är de dominerande skogstyperna. Innanför denna region finner man ett bördigt mellansvenskt odlingslandskap på gammal sjöbotten och präglad av månghundraårig människopåverkan. I denna zon finns de ädellövskogar av bl.a. ek som förekommer i vår landsdel. Sådan skog finns t.ex. på Kummelön eller inom Nötön—Årsvikens naturreservat.

Mot norr höjer sig de skogsklädda berg som döljer Bergslagens vittförgrenade sjösystem. Här omväxlar en blandskog, mest dominerad av gran, med småtegar, där man kan se ståtliga älgar beta i skymningen. I denna del av vårt landskap är kanske älgen också den största trafikrisken. Bergslagens många bäckar innehåller en intressant nykomling; bävern. Älskad av en del och hatad av andra på grund av all förstörelse som den

orsakar, men nog är det spännande att en stilla vårväll se bävrarnas hyddor och dammar och att ibland också få se en skynt av den skygge byggmästaren.

Bäverhydda.

Foto: Dan-Axel Hallbäck.

Ju längre norrut man kommer ju mer kommer man in i den fjärde zonen, norrlandszonen. Denna vegetations- typ domineras av milsvidda skogar, avbrutna endast av myrar och stora mossar, där fjällbjörken är en karaktärsart.

I östra Värmland möts inte enbart det nordliga och det sydliga. Jag minns min åldrige geografilärare, som, måhända av didaktiska skäl, gjorde följande något kategoriska uttalande: "Kom ihåg att öster om Inlandsbanan växer det skvattram, medan det väster om denna järnväg istället växer klockklung." Senare studier i ämnet har dock något nyanserat denna hårt dragna gräns, men trots det ligger det dock en hel del sanning i den gamle magisterns lärosats.

Ornitologiskt utgör Östvärmland en viktig knutpunkt för stora delar av inlandssträcket av fåglar. Värmlands långa nord-sydliga dalgångar med sina sjöar och älvar tjänstgör som sträckledare för fågelflockarna norrifrån. Från Vänerkusten kan sedan sydsträcket gå längs tre principiella vägar: väster eller öster respektive rakt över sjön. Av dessa möjligheter förefaller den östliga vägen dominera. Till detta bidrager en mäktig flyttväg som följer de öst-västliga väderstrecken längs Mälaren, Hjälmaran och Väneren, och som bl.a. Erik Rosenberg på sin tid fäste uppmärksamheten på.

Att det verkligen förekommer ett rikt höststräck kring Väneren kan var och en enkelt övertyga sig om genom att ge sig ut på snart sagt vilken större udde som helst en vacker september-oktoberdag och lyssna till de mängder av lockrop som ljuder från otaliga fåglar. Ett annat och kanske mer bekvämt sätt är att uppsöka den ringmärkning som pågår på Arnön i Väse, en filialverksamhet till den mer kända "ringmärkningscentralen", Hammarö fågelstation, som är Sveriges största inlandsstation för fågelmärkning, vad antalet märkta fåglar beträffar. En fin sträckdag är en upplevelse, bl.a. på grund av att man här ser andra arter, t.ex. barrskogstättningar, hackspettar och ugglor, än vad som fångas vid de klasiska stationerna Ottenby och Falsterbo.

Det är inte bara ur sträcksynpunkt som Östvärmland utgör ett rikt dukat ornitologiskt smörgåsbord. Här

finns faktiskt det mesta mellan kungsörn och kungsfågel. Låt oss bege oss till några smultronställen!

Det är en tidig vårmorgon i slutet av april, och vi har åkt söderöver ner till Nötöreservatet. På vägen passerar Posseberg, där en gång framlidne prof. Georg Dahl bodde och verkade. Vid Bobacksviken står några rådjur ute på de skirt gröna fälten nära en skogsudde, som börjar skifta i ljust vårgroent. I dessa marker kan man också träffa på någon eller några av de 15-tal dovhjortar som från början härstammar från Possebergs hägn.

Väl framkomna till Nötöreservatet parkeras bilen, och vi följer stigen genom skogen och kommer ut på en låg bergsrygg. Det toviga fjolårsgräset frasar och prasslar runt benen. Stora enbuskar pekar som fingrar upp mot himlen, som färgas av det första morgonljuset. En vackert färgad hämpling med rosa bröst och kanelfärgad rygg träffas av en solstråle just som han låter höra sin vackra svirrande, vibrerande sång — ett färgstänk av den sort vi längtat efter hela långa vintern. Vi fortsätter längs en gammal invallning. Söder om oss har vi öppna vattenytor, där sothönsen jagar varandra, medan änderna fridfullt glider ut och in mellan vass och startuvor, som nått och jämt börjat anslå en grön ton. Ute på klarvattnet drar en skäggdopping en reva i det blanka vattnet. En stor, stålgrå häger kommer i maklig takt flygande över våra huvuden och fortsätter längs vasskanten för att slå ner några hundra meter bort. I kikaren kan man se det kalla, fixerande ögat, som spanar efter fisk eller kanske efter en av vårens lekande grodor.

Nötöreservatet kännetecknas av en labyrint av långa moränryggar, som ger landskapet en småkuperad karaktär. Vi passerar genom en trevlig blandskog, där lavar hänger på träden som tomteskägg, och där en avbruten trädstam fått ligga kvar och nu är full med tickor och hål efter ivriga hackspettar. En försenad morkulla drar förbi längs stigen, och när hon passerar hörs det karakteristiska: åarp åarp årp psitt-psitt-oårp åart etc. Överallt finns det mindre vattensamlingar, små starrängar, myrstråk, halvt igenväxta tegar och mossbelupna John Bauer-gläntor.

Vårens blommor är som mest intensiva. Svalörten, vårlöken och en och annan kabbeleka reflekterar olika nyanser av det gula, livgivande solljuset. I en dunge av hassel blommor blåsipporna. Hela skogspartiet lyser med en sällsam, blå vårlyster, när motljuset silar mellan håriga örtstänglar. Kanske är blåsipporna ett av de mest svärfotograferade motiv jag vet. Antingen blir bilderna plastigt blåa eller också urvattnat bleka. Aldrig går det riktigt att konkretisera den hemlighetsfulla vårstämning som blåsipporna skapar. Kanske är försöket att pressa in vårens dofter, ljud och ljus inom två dimensioner och att kondensera dessa på en yta av 24 x 36 mm dömt på förhand. Fast jag försökt åtskilliga gånger blir resultatet nästan alltid en besvikelse. Våren låter sig helt enkelt inte fångas och inestängas!

Vi fortsätter och ur dunklet under träden tränger liljekonvaljens bedövande doft. Skogen öppnar sig i ett gammalt odlingslandskap, där knotiga ekar breder ut jättekronor över ett hav av vitsippor. På en av de grova stammarna klättrar en nötväcka med knyckiga rörelser. Hennes maskerade bovansikte tittar nyfiket på oss, under det att hon vrider och vänder på huvudet för att få en bättre vinkel på fridstörarna, som passerar. Lite motvilligt och irriterat skvätter hon iväg, när vi kom-

mer alltför nära, samtidigt som hon låter höra sitt-zitt-zitt-zit-tvätt-tvätt-tvätt.

Det öppna landskapet med sina ek-, hassel- och lindungar måste ha sett ungefär likadant ut ända sedan medeltiden, och faktiskt, en gång på 1300-talet tillhörde Årånsviken och Nötön med omgivande områden det gamla närkingska nunneklostret Riseberga, som dessutom även innehade den numera kända fågel-lokalen Oset vid Hjälmaren.

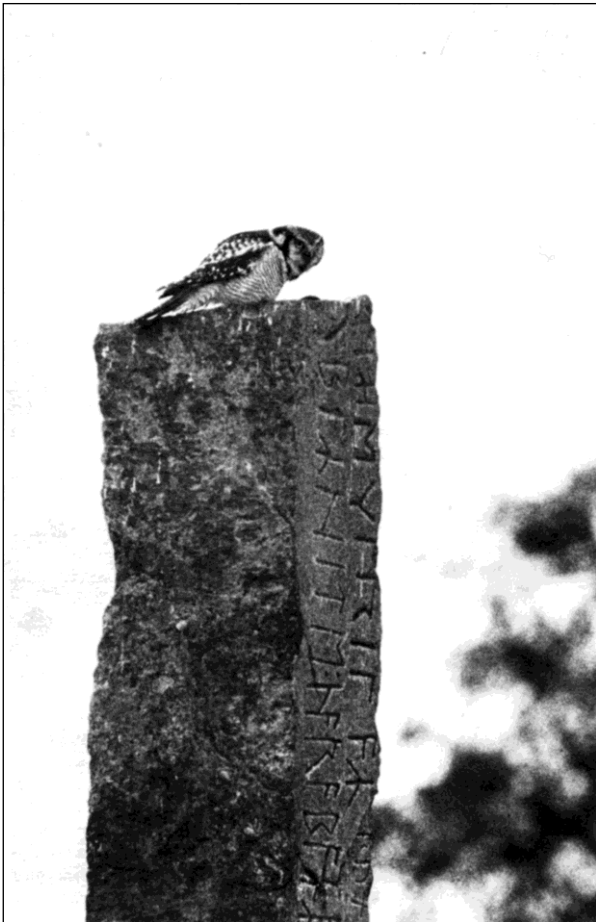
Vi kommer fram till en, om än ej medeltida, så i alla fall ansenligt gammal gård. Ladugården är omålad och väggarna timrade. Åren har klöst i det grå trädet, som långsamt torkat och spruckit upp i tusentals fina sprickor. Vinden har eroderat, och de hårdare kvistarna står ut som ögon, som surt blänger på betraktaren. Den smala vägen går rakt genom ladugården och min följeslagare tvekar lite, innan han går in under taket. Han tittar på mig lite urskuldande och säger, att här är det otrevligt att gå in om natten, för här finns både gästgärd och troll. Jag har lite svårt att tro honom i det skarpa, varma solljuset, men något senare stöter vi på ett troll, som sitter och sover i en albuske. Det tittar på oss med stora svavelgula ögon, som klipper lite i det skarpa ljuset. Den är inte stor, ugglan, för en pärluggla är det, och om det inte varit för den intensiva blicken, hade vi säkert missat honom.

Vi vandrar vidare mot parkeringsplatsen, medan årets första två ladusvalor, liksom nottecken på himlen, slår an sommarens första ackord.

I bilen tillbaka mot Kristinehamn hänger minnet av pärlugglan länge kvar.

När jag skriver om denna utflykt får jag associationer till ett annat möte med ugglor, vilka symboliserar natten och döden, men också klokheten och mildheten. Det var en mulen dag i oktober 1983. Dimman suddade ut konturerna i fjärran likt ett dis. Ömsom hotade vädrets makter med regn, och ömsom bröt en ensam solstråle genom molnbarriären. Jag hade varit ute tidigt den morgonen och var på hemväg och svängde just in på Järsbergsvägen när en höklik fågel med lång stjärt passerade framför cykeln på bara några meters avstånd. Tvärbroms och upp med kikaren! Det var ju en höklikuggla. Fågeln slog i en grantopp och plirade nyfiket ner på mig. Nu gällde det att plocka fram kameran, som givetvis låg nerstoppad i ryggsäcken. FummeMummel och naturligtvis flög den vackra ugglan sin väg ut över fälten och försvann. Det var bara att packa ihop, svälja förtretet och fortsätta.

Någon kilometer längre fram passerades Järsbergstenen, en av Värmlands tre runstenar, kanske den mest mystiska av de tre. Tolkningen av skriften på stenen är fortfarande osäker, vilket delvis beror på att övre delen av stenen saknas. Jag kastar en blick uppåt kullen, där stenen står . . . Men vadnu! Tvärstopp igen! Där sitter ju ugglan högst upp på runstenen. Som en frambesvuren gäst, beredd att försvara minnet av den gamle hedniska viking (eller kanske herul) vars namn och själ länkats till den resta stenen, sitter denna urtidsande hukande över ett byte och blänger intensivt ut över fältet. Jag smyger närmare steg för steg och vågar knappt andas, men fågeln uppträder helt orädd, och på bekvämt avstånd kan jag under ett par timmar observera, fotografera och njuta av denna underbart vackra varelse.

"Där sitter ju ugglan högst uppe på runstenen".

Foto: Dan-Axel Hallbäck.

"Kolla Ölmeviken när du kommer till Kristinehamn. Det är en jättebra lokal, där man sett massor av sällsynta fåglar." Många västsvenska ornitologer kände till och rekommenderade denna östvärmäländska lokal, som blev riksbekant för några år sedan genom en rosenmås, en art som annars är extremt arktisk och som förekommer i drivisen norr om Spetsbergen, när den inte häckar. Häckningsområdet är dåligt känt, men man har funnit bon av denna art vid floden Obs mynning i Ishavet.

Naturligtvis måste man besöka detta förnämliga område om man nu flyttat till Kristinehamn. På en slingrig grusväg tar man sig sista biten ut till Kummelön, ett område som avsatts som naturreservat. En kort promenad genom det gamla kulturlandskapet, där stora knotiga ekar sträcker sina lövbehängda grenar mot en rodnande morgonhimmel. Vid pumpstationen finns snåriga strandvidesnår, ett bra tillhåll för stjärtnes m.m. Fågelsången i lövskogen är öronbedövande. Den välljudande sången från rödhake, koltrast, lövsångare, grönsångare, härmsångare, svarthätta och trädgårdsångare kontrasterar mot vassvikens ljud med rörsångare och sävsångares knarriga stämmor, sothönsens revirstrider och sävsparvens försynta sit-sitt-sitt-ziit. På klarvattenytorna myllrar det av brunänder, gräsänder, krickor och skäggdoppingar, medan ett ensamt par skedänder försiktigt rör sig i vasskanten. Hanens rödbruna buk, mörkgröna hals och vita bröst är en av vassvikens vackraste färgkombinationer, över vattnet svävar nyanlända fisktärnor på smala vingar, och ute över sjön står en fiskgjuse och ryttlar. Hans spegelbild i det stilla vattnet krusas av svallvågen av en yttlig fisk, och plask faller den stora fågeln genom vattnet, som stänker så att solens strålar bryts i ett regn av fina drop-

par. Det dröjer en stund innan de stora fransade vingarna förmått höja fågeln upp i luften. Sakta och tungt stiger han, och i klorna sprattlar en stor, gulfärgad braxen. Det lär ha förekommit att fiskgjusen har misstagit sig på framförallt gäddans storlek eller på sin egen förmåga och dragits ner och dränkts, då rovfågelsklorna ej förmått släppa sitt tag om fisken. I några sådana fall lär gäddan ha överlevt och fortsatt sitt liv med fiskgjusens skelett som en makaber ryggprydnad. Berättelser om sådana s.k. krongäddor har bl.a. fascinerat Gunnar Brusewitz, som återkommer till detta fenomen i flera av sina fina böcker.

Den bruna gladan vid Ölmeviken.

Foto: Dan-Axel Hallbäck.

Ölmeviken är annars känd för en annan rovfågels skull: den bruna kärhöken. Några par häckar årligen runt viken, och ofta ser man de mörka, tunga fåglarna på jakt längs vasskanterna. En helt annan rovfågel träffade jag på en julmorgon vid Ölmeviken. Jag hade suttit ute vid Kummelön och njutit av soluppgången och myllret av fåglar ute på vattnet och av tornseglarna, som kom svepande över viken och passerade mig på bergskränet på bara några meters avstånd. För att sträcka på benen tog jag en promenad väster ut och kom till ett plöjt fält, där grävlingen hade sitt gryt i ena hörnet. Plötsligt lösgjorde sig en mörk fågelsiluett från en björktopp — en vråk??? Nej, inte alls, mycket slankare i kroppen och med smalare och vinklade vingar, skuldrorna rätt ljusa, och huvudet framskjutet med en intensiv, nästan reptillik blick, och så stjärten, den urnupna stjärten, som tilldrar sig uppmärksamhet, eftersom fågeln använder den nästan som ett roder. Stjärten ställs ibland i det närmaste vertikalt och fågeln svänger runt i vida cirklar. Den bruna gladan, för det rör sig om denna sällsynta fågel, var i fem år unik för Ölmeviken, och man kunde då se denna vackra fågel skickligt manövrerande i vinden över Ölmevikens omgivning.

Östvärmland är inte bara Vänerkust och fågelvikar. Skogen, myren och de små sjöarna och vattendragen är lika karakteristiska inslag. Orrspelen som bubblar i april, pärlugglans poande och storlomsrop över sommarvatten. Bävern, som i skymningen glider som en silverstrimma genom vattnet för att plötsligt klatscha till med stjärten och försvinna. Jag lägger ner pennan och blickar ut genom fönstret i vinterkvällen, där kylan bildar rimfrost i trädgården, som väntar snö ur gråsvarta moln. En rad minnen av gångna naturupplevelser passerar förbi, ljusa minnen från vår och sommar ... Är det egentligen så konstigt att man kom att flytta till Kristinehamn?